

Тимошенко Юрій Петрович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-процесуальної діяльності навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції КНУВС

ПРИВОДИ ДО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Розглянуто актуальні питання щодо регламентації в чинному законодавстві України приводів до порушення кримінальної справи, висловлено думки автора щодо визначення приводів до порушення кримінальної справи і перспектив удосконалення їх системи.

This article is devoted to the problem of the regulation of reasons to start a criminal case according to the modern Ukrainian legislation. In proposition related to the determination of the reasons to start criminal case and perspectives to develop the system of these reasons.

Згідно до ст. 40 Конституції України, усі громадяни мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та посадових і службових осіб вказаних органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [1, с. 17].

Реалізація зазначеного конституційного права кожної особи набуває подальшої регламентації у Законі України "Про звернення громадян", а стосовно суспільно небезпечних діянь, визначених Особливою частиною Кримінального кодексу України як злочини – у Кримінально-процесуальному кодексі (КПК) України, зокрема, у його восьмій главі, яка має назву "Порушення кримінальної справи".

З огляду на те, що чинний КПК України був прийнятий ще 28 грудня 1960 року в умовах існування соціалістичної держави і багато в чому не відповідає сучасним умовам життя українського народу, а також положенням Конституції України від 26 червня 1996 року

та міжнародних документів, до яких протягом останніх років приєдналася Україна, закономірно постало питання про негайне реформування початкового етапу кримінального процесу. Дев'ять статей КПК України, що регламентують провадження з приводу надходження інформації про злочини до органів кримінальної юстиції (ст. 94–100), виявилася недостатньо для регламентації сучасних кримінально-процесуальних відносин у першій стадії кримінального процесу й упорядкування їх на тому рівні, який повинен існувати в дійсно демократичному й розвиненому суспільстві.

Давно постало питання про доцільність перегляду передбачених у ч. 1 ст. 94 КПК України приводів до порушення кримінальної справи. Наведемо її зміст для подальшого аналізу: "Приводами до порушення кримінальної справи є:

1) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;

2) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним;

3) явка з повинною;

4) повідомлення, опубліковані в пресі;

5) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину" [2, с. 52].

Просте порівняння тексту п. 1 і п. 2 ч. 1 ст. 94 КПК України, з урахуванням контексту ст. 95, 96, 97 КПК України, в яких більш детально регламентовано порядок оформлення та перевірки заяв і повідомлень про злочини, наводить на думку про недоцільність збереження повідомлень представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з речовим доказом, як окремого приводу до порушення кримінальної справи (п. 2 ч. 1 ст. 94 КПК України), оскільки цей привід за процесуальною формою і правовими наслідками нині не відрізняється від заяв або повідомлень підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян (п. 1 ч. 1 ст. 94 КПК України) і повністю поглинається правовим змістом останнього.

Норми Статуту кримінального судочинства Російської імперії 1864 року (ст. 42, 297 та ін.) [3], КПК УРСР 1922 року (ст. 96) [4] і КПК УРСР 1927 року (ст. 88) [5] такого приводу до порушення (заведення) кримінальної справи або початку досудового (попереднього) розслідування, як повідомлення представників влади або осіб, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину, не містили. В Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1958 року взагалі не йшлося про приводи і підстави до порушення кримінальної справи [6]. Отже, уперше цей штучний, на нашу думку, привід до порушення кримінальної справи з'являється у КПК УРСР 1960 року [7].

Автори першого науково-практичного коментаря цього КПК, п. 2 ч. 1 ст. 94 КПК вважали не лише приводом до порушення кримінальної справи, а й підставою для затримання особи на місці вчинення злочину або з речовими доказами, що "... має на меті доставлення цієї особи до відповідного органу влади, який і вирішує питання про застосування до затриманого заходу процесуального примусу" [8, с. 108]. Ця "процесуальна підстава" була спрямована на використання громадянами, представниками організованої громадськості та посадовими особами як суб'єктами права на, так зване, правомірне затримання злочинця, регламентованого кримінальним правом [9, с. 47-48].

З цього приводу М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко і А.Я. Дубинський слушно зазначили в науково-практичному коментарі КПК України: "Повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним, є різновидом повідомлень, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 94". І далі: "Тим самим законодавець закріпив право не тільки представників влади, а й громадських формувань, які допомагають органам внутрішніх справ охороняти громадський порядок, окремих громадян, затримати підозрюваного на місці вчинення ним злочину або з поличним. Таке затримання здійснюється з метою доставлення підозрюваного, зокрема, до міліції. Співробітник міліції складає рапорт, інші громадяни можуть зробити усну заяву про затримання, яка заноситься до протоколу, оформленого органом внутрішніх справ. Ці акти і є приводом до порушення кримінальної справи, тобто повідомленнями, про які говориться в п. 2 ч. 1 ст. 94" [10, с. 151]. Проте протокол прийняття заяви про вчинений злочин (або такий, що готується) практично є єдиним для всіх усних заяв і повідомлень про злочин й оформлюється відповідно до ст. 95, 97 КПК України, за якими відмінність у змісті п. 1 і п. 2 ч. 1 ст. 94 КПК України фактично є відсутньою. Щоб переконатися в цьому, достатньо звернути увагу на зразки бланків процесуальних документів та інших документів у кримінальній справі, схвалених Міністерством внутрішніх справ України [11, с. 5-7]. Це ще раз переконливо свідчить про доцільність скосування п. 2 ч. 1 ст. 94 КПК України.

На нашу думку, для заохочення активності громадян з реалізації права на затримання (захоплення) злочинця, створення певної форми правовідносин із затримання ними осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину, надання цим відносинам юридичного значення, а складеним за результатами такого затримання документам сили доказів, необхідно такий характер затримання регламентувати окремою нормою кримінально-процесуального права, як, наприклад, у ст. 109 гл. 12 КПК Республіки Білорусь [12].

Законодавцю у ст. 94 КПК України доцільно зазначити не про приводи й підстави до порушення кримінальної справи, оскільки на практиці це призводить до їх ототожнення, а про приводи до початку

кримінально-процесуальної діяльності [13, с. 9–10], оскільки при надходженні інформації про злочин із вказаних у цій статті джерел і в передбачений у ній спосіб обов'язково розпочинається кримінально-процесуальна діяльність (процесуальні дії щодо складання протоколу усної заяви або явки з повинною, відібрання пояснень від осіб, проведення огляду місця події та ін.), але не завжди внаслідок цієї діяльності встановлюються фактичні дані, що свідчать про наявність ознак злочину. Ігнорування цього призводить до помилок уже в підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, у п. 1.2 Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, затвердженої наказом МВС України від 14 квітня 2004 року № 400, вже прямо зазначено: "Заявами і повідомленнями, які є приводами і підставами до порушення кримінальної справи, є:

а) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;

б) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину;

в) явка з повинною;

г) повідомлення, опубліковані в пресі;

г) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину" [14]. Можна погодитися лише з тим, що існує певна правова специфіка приводу, зазначеного у п. 5 ч. 1 ст. 94 КПК і пп. "г" п. 1.2 наведеної інструкції МВС України, яка вказує на певну юридичну компетентність посадової особи або органу кримінальної юстиції, що повідомляє про виявлені ознаки злочину, та в ідеалі передбачає єдність форми і змісту повідомлення як приводу і підстав до порушення кримінальної справи. І справедливо вважається, що в цей привід законодавець вкладає подвійний зміст [15, с. 14]. Водночас самі по собі приводи, зазначені у пп. "а", "б", "в", "г" п. 1.2 цієї інструкції не можуть бути підставами до порушення кримінальної справи.

Привід до порушення кримінальної справи – це визначене у кримінально-процесуальному законі джерело інформації, при надходженні з якого відомостей про злочин до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду вони зобов'язані розпочати кримінально-процесуальну діяльність. І першим обов'язком кожного з названих органів кримінальної юстиції є негайне оформлення отриманих відомостей про злочин і приведення їх у встановлену законом форму, тобто формування законного приводу до порушення кримінальної справи. Законність приводу для прийняття рішення про порушення кримінальної справи завжди має бути безсумнівною [16, с. 37]. Підставами ж для порушення кримінальної справи є достатність даних, які вказують на наявність ознак злочину (ч. 2 ст. 94 КПК України). В ідеа-

лі для вирішення питання про порушення кримінальної справи треба встановити ознаки всіх елементів складу злочину, але, зазвичай, для обґрунтованого порушення кримінальної справи достатньо встановити фактичні дані, що вказують на об'єктивну сторону злочину.

Критеріями відокремлення у законі одного приводу від іншого повинно бути джерело, процесуальна форма (спосіб і порядок отримання та оформлення) і правові наслідки інформації про злочин.

Як відомо, за своєю формою заяви й повідомлення про злочин бувають усні й письмові (ст. 95 КПК України). До того ж письмові поділяються за способом їх подачі до органу дізнання, досудового слідства, прокуратури чи суду на такі види: подані на особистому прийомі; що надійшли поштою; з додатками і без них. Водночас існують й інші підходи до класифікації заяв і повідомлень про злочини. Наприклад, Б.С. Тетерин і Є.З. Трошкін пропонують поділяти їх на три групи: сигнали; анонімні заяви; заяви-приводи до порушення кримінальної справи [15, с. 13–14]. Уважємо, що такий підхід має практичне значення як для керівників і працівників правоохоронних відомств, у структурі яких є органи дізнання і досудового слідства, так й оперативних підрозділів, оскільки вони повинні усвідомлювати, що сигнали й анонімна інформація є приводами для початку лише оперативно-розшукової, адміністративної, або іншої службової, але ніяк не кримінально-процесуальної діяльності. Ми ж зосереджуємо увагу в класифікації заяв і повідомлень як приводів до порушення кримінальної справи на критеріях суто процесуального характеру. З цього приводу нам важко погодитися з думкою В.С. Зеленецького, який пропонує усі джерела інформації про злочин класифікувати на правові та неправові [17, с. 50], оскільки всі вони передбачені в законодавстві (у Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність”, в Інструкції про організацію діловодства в системі МВС України, затвердженій наказом МВС України від 24 листопада 2003 року № 1440, та в інших нормативно-правових актах) і мають правову природу, але різне значення для кримінально-процесуальної діяльності.

Конституція України, Закон України “Про звернення громадян” і відомчі нормативно-правові акти органів кримінальної юстиції передбачають індивідуальні та колективні звернення, але у ст. 95 КПК України про колективні заяви і повідомлення про злочини йдеться про те, що нібито учасником кримінально-процесуальних відносин при оформленні приводу до порушення кримінальної справи завжди є лише певна фізична особа (заявник) або один конкретний представник влади чи громадськості. Проте на практиці непоодинокими є колективні письмові звернення громадян з інформацією про злочин, оформлення яких як привід до порушення кримінальної справи законодавцю слід належним чином регламентувати.

Потрібно враховувати як існування засобів масової інформації не лише у вигляді преси, так і розвиток науково-технічного прогресу, можливість передачі аудіо-, відео-, а також письмової інформації

про злочини за допомогою технічних засобів зв'язку, за телефоном, через комп'ютерні мережі тощо. Прийом такої інформації також є публічно-правовим обов'язком органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду.

Отже, доцільно визначити в законі (ч. 1 ст. 94 КПК України) такі окремі приводи до початку кримінально-процесуальної діяльності:

- 1) заяви й повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових і службових осіб, а також окремих громадян;
- 2) явка з повинною;
- 3) повідомлення у засобах масової інформації;
- 4) безпосереднє виявлення особою, яка проводить дізнання (дізнавачем), органом дізнання, слідчим, прокурором, суддею або судом ознак злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України : станом на 7 берез. 2006 року. – К. : Скіф, 2006. – 176 с.
3. Устав уголовного судопроизводства // Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – Т. 8 “Судебная реформа” / отв. ред. Б. В. Виленский. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 120–251.
4. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1922 г. – Харьков, 1922.
5. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (у редакції 1927 року) : [2-ге офіц. вид.]. – Х. : Наркомюст УСРР, 1928. – 127 с.
6. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Об утверждении Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР от 25 дек. 1958 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 15.
7. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Закон Української РСР від 28 груд. 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
8. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР : наук.-практ. ком. [С. А. Альберт, М. І. Бажанов, С. В. Битий та ін.] ; відп. ред. М. Т. Самосев. – К. : Політвидав України, 1968. – 400 с.
9. Баулин Ю. В. Право граждан на задержание преступника : [монография] / Баулин Ю. В. – Харьков: Вища шк., 1986. – 158 с.
10. Михеенко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України [Михеенко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я.] // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1995. – № 4–5. – К. : Юрінком, 1995. – 640 с.
11. Зразки бланків процесуальних документів та інших документів у кримінальній справі : практич. посіб. [Шевченко В. Ф., Осауленко А. А., Романець О. А. та ін.] ; відп. ред. П. В. Коляда, В. І. Захаров]. – К. : ГСУ МВС України, 2002. – 180 с.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 : Принят Палатой представителей 24 июня 1999 г. Одобрен

Советом Республики 30 июня 1999 г. Зарегистрирован в Национальном реестре правовых актов 20 августа 1999 г. № 2/71.

13. Назаренко Р. І. Характеристика кримінально-процесуальних відносин на початковому етапі досудового провадження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – К. : НАВСУ, 2001. – 19 с.

14. Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються : затв. наказом МВС України від 14 квіт. 2004 р. № 400 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 19. – Ст. 1366.

15. Тетерин Б. С. Возбуждение и расследование уголовных дел / Б. С. Тетерин, Е. З. Трошкин. – Минск : Тетей, 2001. – 288 с.

16. Яшин В. Н. Возбуждение уголовного дела. Теория, практика, перспективы : [учеб. пособие] / В. Н. Яшин, А. В. Победкин. – М. : Закон и право, 2002. – 184 с.

17. Зеленецкий В. С. Возбуждение уголовного дела. – Харьков : КримАрт, 1998. – 340 с.